

8 Metody vyhodnocování a interpretace

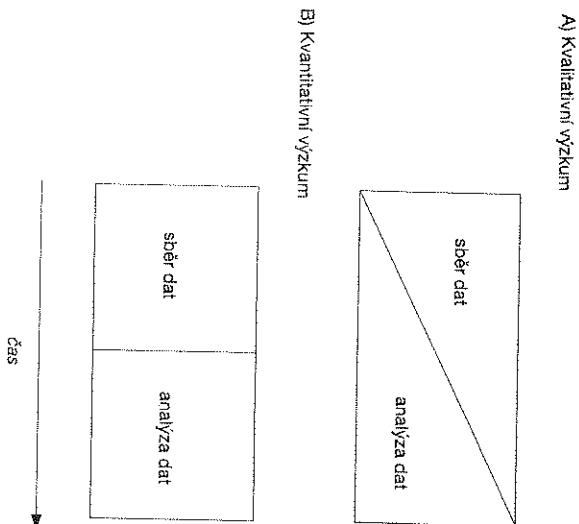
Kvalitativní materiál ve formě transkripce rozhovorů, protokolů pozorování, textových a audiovizuálních materiálů a dalších druhů dokumentů se transformuje a interpretuje s cílem zachytit smysluplně komplexitu zkoumaných jevů a případů sociálního světa. Míra smysluplnosti je určena účelem studie a výzkumnou otázkou, která zaměřuje cíle zpracování dat. Při kvalitativní analýze a interpretaci jde o systematické nenumernické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, datové konfigurace, formy, kvality a vztahy. Všechny kroky tohoto procesu se mají dokumentovat, čímž se zajišťuje průhlednost a kontrola kvality celého procesu. V tom mohou sehrát významnou roli počítačové programy (viz kap. 14.2).

Kvalitativní data nemají strukturovanou podobu dat v kvantitativním výzkumu, což komplikuje jejich vyhodnocení. Například v kvantitativní analýze výsledků dotazníkového šetření analýzu i diskusi výsledků jistým způsobem určují definované proměnné, četnosti odpovědí a korelace mezi nimi. Naproti tomu kvalitativní data se vyznačují svojí kontextuálností a vzpírají se provedení redukce. To se projevuje i ve zprávě o jejich analýze. Interpretace dat je doplňována plnými citacemi částí interview, výňatky z terénních zápisů nebo poznámkami z provedených skupinových diskusí.

S organizováním dat a jejich analýzou se začíná většinou již ve fázi sběru dat. V tom se liší kvalitativní postup od běžné strategie kvantitativního výzkumu. Tuto okolnost zdůrazňuje obrázek 8.1. V mnoha případech analýza směřuje výzkumníka k novým zdrojům dat. Proto je analýza částí sběru dat. Proces sběru dat a analýzy pokračuje iterativně až do okamžiku, kdy výzkumník rozhodne, že bylo dosaženo výzkumného cíle.

Kvalitativní analýza je uměním zpracovat data smysluplným a užitečným způsobem a nalézt odpověď na položenou výzkumnou otázku. Pouze výjimečně používáme ve větší míře mechanické operace, jež jsou tak typické pro statistické metody. Výzkumník, jako prostředek sběru dat a analýzy“ se může dopustit

Obr. 8.1 Vývoj rozsahu činnosti při sběru dat a jejich analýze

Tab. 8.1 Faktory ovlivňující negativně analytický proces (podle Robson 1999)

Při analýze bychom si měli uvědomovat omezenost naší analytické kapacity, což je způsobeno těmito okolnostmi:

1. Přetížení daty. Člověk je omezen při přijímání, zpracování a zapamatování dat.
2. První dojem. První datové vstupy dělájí větší dojem než pozdější.
3. Informační nedostupnost. Informacím, které jsou dostupnější, věnujeme větší pozornost.
4. Pozitivní instance. Existuje tendence ignorovat informace, které jsou v konfliktu s dosud zastávanými názory, a naopak přeceňovat informace, které je podporují.
5. Interní konzistence. Existuje tendence ignorovat překvapivou informaci.
6. Nestejná spolehlivost. Nevěnuje se pozornost okolnostem, že jednotlivé informační zdroje jsou různé spolehlivé.
7. Scházející informace. Tomu, k čemu schází informace, se věnuje menší pozornost.
8. Revize hypotéz. Dalšími informacím se věnuje buď přehnaně velká, nebo přehnaně malá pozornost.
9. Přehnaná sebedůvěra. Pokud se udělá rozhodnutí, považuje se děje za přehnaně spolehlivé.
10. Přítomnost současných jevů. Pokud se jev vyskytuje současně s jiným, považují se oba za příčinně propojené.
11. Fiktivní základ. Pokud nejsou k dispozici data, provádí se srovnání s průměrem nebo libovolně zvoleným základem.
12. Výsledky opakované analýzy se často liší od původních.

při analýze přehlédnutí, systematických chyb a omylů. V tabulce 8.1 uvádíme vybrané subjektivní faktory, které mohou negativně ovlivnit provedení analýzy výzkumníkem.

V dalších odstavcích popíšeme analytické taktiky pro případové studie (Miles a Huberman 1994, Stake 1995, Yin 1989) i analytické postupy zakotvené teorie (Glaser, Strauss 1967) a etnografického výzkumu. Zmíníme metodu analytické indukce, jež se považuje za obecnou strategii kvalitativního výzkumu. Také popíšeme některé specifické postupy kvalitativní obsahové analýzy (vyhodnocení rozhovorů, fenomenologickou analýzu, analýzu narativních rozhovorů) a méně podrobně další postupy kvalitativní analýzy.

Podobně jako u výkladu metod sběru dat je i náš výběr přístupů k analýze dat nutně kompromisem.

Robson (2003) popisuje typologii metod analýzy kvalitativních dat. Rozlišuje:

- a) kvazistatistické metody;
- b) metody pomocí šablony;
- c) editovací postupy;
- d) postupy na základě proniknutí do textu.

Postupy se liší stupněm strukturovanosti – nejvíce strukturované jsou kvazistatistické postupy, nejméně postupy založené na proniknutí do textu. **Kvazistatistické postupy** vycházejí z konverze kvalitativních dat do kvantitativního formátu. Používají četnosti slov nebo frází a zjišťují korelace mezi jednotlivými kategoriemi. Používají se v kvantitativní obsahové analýze. **Postupy založené na šabloně** vycházejí z navrženého kódovacího systému. Kódy jsou voleny před výzkumem nebo se navrhnou in vivo analýzou dostupných dat. Tyto kódy a příslušné kódovací předpisy pak slouží jako šablona pro analýzu. Identifikují se části textu, jež lze označit daným kódem. Následuje shrnutí pomocí různých tabulek, map a grafů, které jsou podkladem pro závěrečnou interpretaci (viz např. rámcová analýza v předchozí kapitole).

Editovací postupy jsou (spolu s analytickými postupy podle šablony) nejčastější metodou. Jsou založeny na interpretaci a mají pružnější charakter než předchozí přístup. Typickým představitelem je postup zakotvené teorie.

Konečně postupy založené na **hloubkovém proniknutí do textu** jsou silně interpretativní, vyžadují maximální vzhled, intuici a kreativitu výzkumníka. Metoda není systematizovaná a má afinitu k literární nebo umělecké kritice. Obrací se na podobně orientovaného čtenáře; u vědecké komunity se setkává s nedůvěrou.

8.1 Analýza dat případové studie

Analýza dat případové studie nemusí vycházet z nějakého zvláštního přístupu, nýbrž může využít postupy známé z etnografického přístupu nebo metody za kotvené teorie. Naopak metody, jež uvedeme v tomto odstavci, lze použít jako pomocné prostředky analýzy v obou zmíněných typech studií, v biografických studiích nebo v evaluačním výzkumu.

Stake (1995) tvrdí, že nelze přesně identifikovat okamžik, kdy analýza začíná. Analýzou podle něho je již přiřazení významu prvnímu dojmu v terénu, ale také běžné formy uvažování. Každý jedinec má vyvinuté schopnosti, jak se opírá o zcela při setkání s neznámými objekty a fenomény. Hledání významu dat je často hledáním pravidelnosti, konzistencí za určitých podmínek. Podle Stakea jsme někdy schopni odhalit význam již pomocí jedné události, častěji však je podstatné, že instance jako zastupci určitého významu se opakují v několika událostech nebo případech. Někdy určité pravidelnosti předpokládáme předem, jiné se objevují teprve v průběhu studie.

Výzkumník se snaží dát smysl shromážděným údajům z případové studie. Obecně se může přiklonit k dvěma různým způsobům: postupuje více holisticky mážděných dat na jednotlivé části, ale hledá závěry posouzením dat jako celku. Většinou se však přistupuje k analýze pomocí kódování, tedy systematickým hledáním dat s cílem nalézt pravidelnosti a klasifikovat jejich jednotlivé části. Na tuto fázi vždy navazuje snaha výsledky této analýzy interpretovat jako celek, aby bylo možné o nich vyprávět určitý příběh.

Miles a Huberman (1994) navrhli vlastní, široce uznávaný přístup k analýze dat případové studie. Věnují se jak analýze jednoho případu, tak metodám pro porovnání několika případů. Tito autoři rozlišují dva typy analýzy: analýzu orientovanou na proměnné a analýzu orientovanou na případy.

Analýza orientovaná na proměnné se zabývá vztahy mezi dobře definovanými koncepty. Například zkoumáme rozhodnutí adolescenta v závislosti na očekávání rodičů, na známkách ve škole a na okolí. **Analýza orientovaná na případ** uvažuje případ jako celistvou entitu a hledá konfigurace, asociace, příčiny a následky uvnitř případu, případně provádí komparaci mezi několika málo případy. Je orientovaná na proces. Například adolescenta můžeme sledovat několik měsíců a pozorovat, jak jsou jednotlivé události v jeho životě spojeny s rozhodnutím podat přihlášku na vysokou školu.

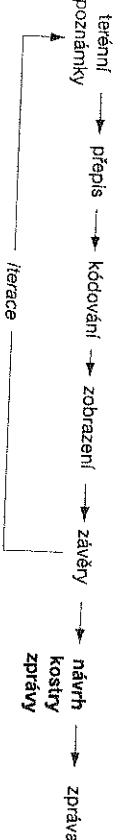
Oba přístupy mají své výhody a nevýhody. Analýza podle proměnných odhaluje vztahy mezi proměnnými ve větších populacích, ale její výsledky jsou často příliš obecné a vágní. Nemí efektní při odhalování lokální kauzality, kdy

jde o propojení mnoha příčin s efekty. Případový přístup je vhodný při hledání specifických, konkrétních, historicky zdůvodněných konfigurací v malé množině případů.

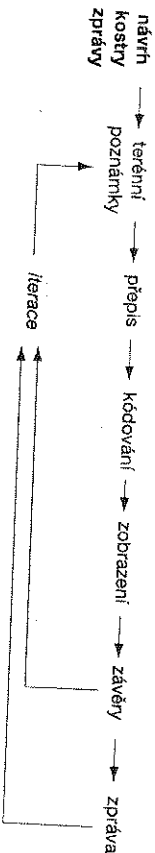
Oba přístupy se v rámci analýzy kombinují tak, že se mezi nimi přechází se snahou porozumět dynamice a vlivům různých proměnných. Huberman a Miles (s. 302) poznamenávají:

„Vyprávění bez proměnných nám neřká vše o významu a vlivech na to, co vidíme. Proměnné bez vyprávění jsou příliš abstraktní a nepřesvědčivé.“

Tito autoři rozlišují tradiční kvalitativní analýzu danou sekvencí

a analýzou určenou předem navrženou kostrou zprávy o případu

Mluvíme pak o prestrukturované případové studii. Na základě výzkumných otázek navrhne kostru zprávy, která určuje sběr dat i analýzu. Výzkumník má prezentace. Celý proces má iterativní charakter, postupně vylepšujeme aktuální zprávu až do konečné podoby.

PŘÍKLAD 8.1

Pomocná kostra zprávy o evaluaci

Miles a Huberman (1994, s. 79) popisují kostru zprávy o evaluaci inovativního programu na škole:

Obsah

- A. **Místo** – Poloha, prostředí – Demografie komunity a regionu – Organizační graf (klíčoví aktéři a jejich vztahy)
- B. **Stručná historie** – Příjezd programu (obsahuje stručný popis inovace) – Plánování (vše po přijetí a před aplikací na žáky) – Implementace do současnosti

- C. **Současný stav řešení výzkumných otázek** – Inovace (zpracování všech podobotázek, souhrn všeho, co je známe a neznáme) – Škola jako sociální organizace – Příjeití rozhodnutí – Dynamika ve škole v průběhu implementace/transformace – Vzniklá konfigurace (výsledky) – Role externí a interní asistence (Uzavřít seznamem nejistot a dalších otázek)
- D. **Příčinná síť** – Grafická síť proměnných, které ovlivňují výsledky – Diskuse sítě, včetně propojení s ostatní teorií případu.
- E. **Krátké metodologické poznámky** (jak se prováděla analýza, problémy, spolehlivost výsledků, návrh pro další souhrn).

Popíšeme analyticky přístup obou autorů podrobněji. Již jsme uvedli, že analýza dat začíná už na začátku sběru dat, v dalším průběhu výzkumu výzkumník (nebo skupina výzkumníků) průběžně střídá fázi sběru dat a analýzy. Výzkumník se pomocí dat a jejich analýz seznamuje se zkoumaným případem, získává stále hlubší porozumění tématu a výzkumné otázce. Díky sběru dat ve více časových okamžicích je schopen případ lépe popsat, rozvíjet jeho teorii a testovat induktivně navržené hypotézy. Kvalitativní výzkumník jedná jako detektiv, který pečlivě zkoumá data, klade si nové otázky a opět vstupuje do terénu, aby získal nová data, která mu pomohou otázky zodpovědět. Přístup k analýze dat, který popíšeme, trvá tak dlouho, než se podaří otázky dostatečně zodpovědět.

Uchování a organizace dat. Data je nutné přepsat a provést vybraný způsob transkripce (viz kapitola 7.1). Transkripce označuje proces převodu původních dat do lépe zpracovatelné podoby. Obvykle pracujeme s texty. Některá data ponecháme ve formě audio- a videozáznamů. Data vkládáme do počítače. Pro organizaci dat zvolíme vhodný software (viz kap. 14.2). Dále popíšeme, jak se práce s texty, ale obdobné principy lze použít i při práci s ostatními formami dat.

Segmentace zahrnuje rozdělení dat do analytických jednotek. Pročítáme text řádku po řádce a ptáme se, zda se jedná o segment, který obsahuje z hlediska cílů výzkumu nějaký význam. Také si klademe otázku: *Liší se tato část nějak od předcházejícího a následujícího textu?* Významovou jednotkou může být slovo, věta, odstavec nebo celý dokument. Segment musí mít význam, který je nutné dokumentovat. Přírozeným segmentem je odpověď informátora na otázku. Tabulka 8.2 ukazuje úryvek z počátku skupinové diskuse a přípravu pro kódování v textovém editoru Word (La Pelle, 2004).

Kódování. Kódování nám pomáhá data popsat. Kód je symbol přiřazený k úseku dat tak, že ho klasifikuje nebo kategorizuje. Kódy mají mít relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům. Kódování je ústředním bodem analýzy, budeme se jím zabývat také v kapitole o zakotvené teorii. Základní informace o kódování jsme uvedli v kapitole 7.2.

Tab. 8.2 Ukázka segmentace dat

Jméno účastníka	Tematický kód	Otázka/odpověď	Číslo sekvence
Moderátor		Prosím, začátek věnujeme představení účastníků. Laskavě se všichni představte tak, že nám řeknete, v jaké škole pracujete a jaká opatření proti kouření aplikujete.	1
Jana		Jmenuji se Jana a jsem ze školy A. Neděláme u nás žádný takový program. Učím v hodinách zdravotní výchovy a v nich dětem o škodlivosti kouření hodně vyprávím.	2
Pavel		Mé jméno je Pavel, jsem ze školy C. Nemáme žádný formální program. Snažíme se oslovit děti pomocí promítání filmů. Máme s tím docela dobré zkušenosti.	3
Irena		Mé jméno je Irena, jsem ze školy B. Pracovala jsem v jednom programu proti kouření. Tento rok jsme organizovali trochu jiný program. Chodil k nám lékař a s nimi jsem užee spolupracovala.	4

Miles a Huberman (1994) rozlišují mezi první a druhou úrovní kódování. První úroveň přiřazuje kódy úsekům textu. Druhá úroveň shlukuje kódy první úrovně do smysluplných skupin podle témat. Při kódování se ptáme *O co tady jde?* a neustále reflektujeme a dále zpracováváme své představy. Začínáme s malým počtem potenciálních vzorců dat a témat, postupně je modifikujeme a rozšiřujeme, zamíráme, až nám nakonec zbyde několik dobře verifikovaných témat nebo mechanismů. Kódování provádíme pomocí formálních symbolů nebo pomocí anotací. Pokud pracujeme s papírem a tužkou, formální kódy píšeme na levém, anotace na pravém okraji textu. Software jako ATLAS.ti umožňuje označování textů kódy a anotacemi pomocí programových prostředků.

Poznámkování. Poznámka je něco, co nás napadne při sběru dat nebo jejich analýze a zapíšeme to. Důležité jsou poznámky o kódech a jejich vztazích. Také poznámky mají být uloženy v nějaké databázi a označeny tak, abychom je mohli třídit a prohlédávat. Poznámkování je rovněž důležitým prostředkem zakotvené části dat. Uvádíme příklad integrativní poznámky z evaluačního výzkumu (Miles a Huberman 1994, s. 73).

PŘÍKLAD 8.2

Huberman (1994)

Miles Huberman (1994, s. 57–58) rozlišují a) deskriptivní kódy; b) interpretativní kódy a c) kódy datových konfigurací.

a) Byly zkoumány efekty intervenčního programu na jedné škole. Terénní poznámka má tvar:

„Optal jsem se ho, jak silně byla počítována potřeba toho programu. Odpověděl, že žáci v 9. ročníku jsou v testech o dva ročníky pozadu a staré kurikulum je neefektivní. Testy také ukázaly, že žáci se zlepšují pouze pět měsíců z celkově desetiměsíčního školního roku.“

Tento odstavec můžeme označit zkratkou MOT (motivace) na levé straně textu. Jestliže chceme více diferencovat, lze použít označení VED MOT pro odlišení učitelů (UC) a vedoucích pracovníků (VED).

b) Předpokládáme, že v předchozím příkladu se zabýváme lokální dynamikou a uvažujeme motivy podrobněji. Interpretativní kód předchozího segmentu má tvar EXT MOT pro odlišení, že někteří lidé si cení více většího hodnocení než vnitřního přesvědčení (INT MOT).

c) Kódy datových konfigurací jsou založeny na ještě hlubší interpretaci. Používají se v pozdějších fázích analýzy a označují vnořující se témata a datové vzorce (např. TE – téma, KONF – konfigurace, KS – kauzální spojení) ve spojení s označením jevu.

„Ale pan Wait říká, že toho moc neví o programu A. Myslí si, že jde o kombinaci mnoha věcí. Místnosti s přístroji a pomůckami se používají ráno pro program B, který zná pan Wait mnohem lépe. [...] Odpoledne používá laboratoř paní Mariplová pro program A. Pan Wait říká, že to je jiný program, proto jde o jiné použití.“

Miles a Huberman upozorňují, že tento úsek poznámek vypadá zcela nevině. Proto byl zprvu kódován označením pro „základní vlastnost“. V průběhu další analýzy se zjišťilo, že probíhá intenzivní boj mezi různými frakcemi v organizaci. Pan Wait byl ve skupině B, ne ve skupině A, oba projekty spolu souperily o granty a pozice. Proto se poznámka popsala kódem KONF TÝMY.

PŘÍKLAD 8.3

Poznámka (memo) v průběhu analýzy

Podoby kariéry (22. února)

V obecném smyslu lidé provádějící inovaci jsou ve stavu přerodu. Jsou na cestě odněkud někam prostřednictvím inovačního projektu. Kam se mohou ubírat?

1. Postup – ze třídy do pozice ředitele nebo do pozice učedníka. Inovace jsou rychlejší než čekání na běžný kariérrní postup nebo doplnění vzdělání. Získáváte popularitu a lepší pozici.

2. Pryč – od vyučování k jinému zaměstnání nebo k práci na částečný úvazek. Projekty jsou často volně vedené, umožňující změnu.

3. Dovnitř – inovační program nevyžaduje tolik formality. Umožňuje přístup ke službám jako další vzdělávání lidí s různou kvalitací.

Bylo by velmi užitečné, abychom zjišťovali, odkud lidé přicházejí a kde jsou nebo kam směřují. Navrhují, abychom se účastníků ptali:

- trochu jasněji, proč to dělají, v termínech rolí a změn rolí;
- co očekávají, že budou dělat za 2–3 roky;
- jestli si uvědomují, že jsou v období přerodu.

PŘÍKLAD 8.4

Typologie chování učitele

Zajímavou typologii navrhl Patton (1990, s. 411) při pokusu, jak pomoci učitelům jedné střední školy navrhnout preventivní program zaměřený proti špatné docházce do školy. Patton pozoroval učitele a vedl s nimi rozhovory.

Induktivní analýza dat vedla k závěru, že chování učitelů ve vztahu k absencím žáků lze popsat kontinuem podle toho, do jaké míry učitel přijímal odpovědnost za žáka, nebo ji přisouval na někoho jiného. Druhá dimenze se týkala názoru na efektivní intervenční strategii. Induktivní analýza ukázala tři možné názory. Někteří učitelé věřili, že je zapotřebí dětem pomáhat řešit jejich problémy. Jiní zastávali názor, že hlavním úkolem je udržet regulérní chod školy (zachovat hardvérový systém), ostatní dávali přednost potrestání za nevhodné a nepřijatelné chování. Je patrné, že Patton našel dvě jednoduché typologie, které měly vztah k absencování: a) učitelovo přesvědčení, jak jednat s absentéry; b) učitelův postoj k odpovědnosti za absentéra.

Patton se rozhodl propojit obě typologie a vytvořit novou, která zachycuje vztah obou dimenzí. Tu popisuje dvourozměrná tabulka 8.3.

Tab. 8.3 Identifikace vztahu mezi kategoriemi

Chování k žákovi Role učitele	Pokusit se o nápravu	Neutrální přístup	Potrestání
Přijmout zodpovědnost	Přímá pomoc žákovi	Nechat školáka projít	Uplatnit postih přímo na škole
Přesunout zodpovědnost	Předat psychologovi	Ignorovat a doufat, že to někdo vyřeší	Sřezávat si, někdo by měl problém odstranit

Tab. 8.4 Možnosti vztahů mezi dvěma jevy A a B

Název vztahu	Forma vztahu
1. Sirklní inkluze	A je duhem B.
2. Prostorový vztah	A je místo v B, A je částí B.
3. Vztah příčina–efekt	A je výsledkem B, A je příčinou B.
4. Racionální vztah	A je důvodem pro provedení B.
5. Umištění akce	A je místem pro provedení B.
6. Funkce	A je použito kvůli B.
7. Prostředek k cíli	A je cestou, jak provést B.
8. Sekvence	A je krokem k (je stupně) B.
9. Atribuce	A je atributem (charakteristikou) B.

Identifikace vztahů mezi kategoriemi. Existuje několik způsobů, jak se zabývat vztahy v kvalitativních datech. V kvantitativním výzkumu pracujeme se vztahy mezi proměnnými. V kvalitativním výzkumu má slovo vztah širší význam než v kvantitativně zaměřené analýze. Souhrn možných vztahů v kvalitativním výzkumu zpracovaný Spradleyem obsahuje tabulka 8.4. Vztah mezi kategoriemi, který je určen inkluzí, nazýváme typologie.

Zobrazení pomocí přehledových grafů a tabulek. Tabulky a grafy jsou užitečným prostředkem, jak přiblížit vztahy mezi kategoriemi. Milles a Huberman (1994) radí výzkumníkům, aby při řešení složité otázky a u komplexních dat vždy uvažovali o nějaké formě zobrazení. To může plnit tři funkce:

- přispěje k řešení problému;
- přispěje k potvrzení našich závěrů;
- umožní čtenáři lépe pochopit argumentaci ve výzkumné zprávě.

V kapitole 7 jsme popsali zobrazení dat pomocí tabulek, map, diagramů a síťových grafů. Programy pro kvalitativní analýzu umožňují automatizovat proces zobrazení dat. Tabulky využíváme pro zobrazení textových informací. Také je uplatníme, jestliže chceme zachytit četnostní vztahy výskytu kódů v textovém materiálu. Procesu počítání četností se v kvalitativním výzkumu někdy říká **enumerace**. Tato operace může být užitečná, ale musíme správně rozpoznat, jaká čísla zobrazujeme. Například když analyzujeme výskyt určitého slova v přepisech rozhovorů, je zapotřebí si uvědomit, že zvýšený výskyt daného slova může být způsoben rovnoměrným výskytem u všech informátorů, nebo vysokým výskytem u jednoho z nich.

Průběžný souhrn. Jedná se o pokus shrnout, co se dosud odhalilo a co je nutné dále analyzovat. Průběžné souhrny mají obsahovat, co se odhalilo, ale i hodnotení spolehlivosti, s jakou to známe. Tyto souhrny postupně iterují do konečné zprávy. Někdy také použijeme předstrukturovaný vzor zprávy, který doplníme o potřebné závěry (srov. příklad 8.1, s. 227). Pokud má výzkum charakter víceprůběžné studie, můžeme do průběžné zprávy začlenit první výsledky, které popisují explanační proměnné, jež je nutné uvažovat ve všech případech. Průběžné zprávy mohou mít různý tvar a délku (20–25 stránek). Nulí výzkumníka, aby se zabýval zpracováním materiálu z hlediska konečného vyústění, aby jasně formuloval zásadní věci a kriticky hodnotil dosud nasbíraná data. Příprava průběžné zprávy přispívá k dalšímu sběru dat, k reformulaci kódů a k novým rozhodnutím o plánu analýzy.

Miniatury. Doporučuje se připravit si během analýzy ilustrace poznatků pomocí vyprávěných miniatur. Ty se objeví v konečné zprávě. Má se jednat o zvlášť významná data, která je vhodná pro popis vyprávění. Příkladem je popis jednoho dne studenta, dění na určitém pracovišti nebo průběh typické schůze členů nějaké politické strany. Miniatura je členy popis série událostí, jež je reprezentativní pro určitý aspekt případu. Má mít určitou stylovou úroveň, která umožňuje přesvědčivost dokumentovaných poznatků. Miniatury také mohou podávat zkrácený souhrn vyprávění účastníka o události. Začínají se na vhodná místa ve zprávě o výzkumu. Oživují její narativní strukturu.

Ve zkratce uvedeme zásady a pomocné taktiky, které doporučují používat autoři Milles a Huberman (1994) v průběhu rozkrývání datového materiálu kvalitativní studie.

- a) **Počítání četností.** V kvalitativním výzkumu se někdy odmítají snažit počítat četnosti a hodnotit vztahy číselně. Avšak úplné vypuštění statistiky někdy vede k opomenutí zcela zjevných vztahů v datech.
- b) **Odhadování konfigurací a témat.** Objevující se vztahy v textu nebo v tabulkách se identifikují poměrně rychle. Je však důležité zůstat zcela otevřený konfiguracím a tématům, jež danou pravděpodobnost zpochybňují.
- c) **Preference přijatelnosti.** Pokud se zjistila určitá pravděpodobnost v datech, je nutné ověřovat její přijatelnost a ptát se, zda objevený vztah dává vůbec smysl.
- d) **Shlukování.** Kvalitativní výzkum se snaží seskupovat události a lidi do skupin, čemuž napomáhá použití tabulek. Je však důležité si uvědomit, že i vyjimečná událost nebo jedinec dokreslují vztahy v datech. Proto je nutné zkoumat jak typické, tak výjimečné události a osoby.
- e) **Metafora.** Při analýze je často užitečné myslet metaforicky. Používání analogií a metafor přispívá nejen k správnému popisu situace, ale také představuje taktiku, jak ve zmeškaných identifikovat a slovně zachytit zajímavé konfigurační jevy, které však nebezpečně přisluhovat k daným s již hotovými metaforami. Doporučuje se diskutovat nové objevy s kolegy a kriticky.
- f) **Štěpení kategorií.** Někdy se při zpracování materiálu používají kategorie, kam se zařadí většina případů. Často je lepší tyto kategorie zjemnit, aby bylo možné v materiálu rozlišit různé stavy a odhalit širší vztahy.

- e) **Spojování kategorií.** Opak střepení je spojování. Jestliže v jedné kategorii je zanedbatelný počet případů, pak je někdy lepší sousední nebo podobné kategorie sdružit. Tím se také sleduje vyváženější rozložení případů v jednotlivých kombinacích kategorií.
- h) **Hledání hlavních faktorů.** Často se používá několika podobných kategorií současně. Porom je lepší jejich nahrazení jednodušším systémem kategorií, které mají jasnější a robustnější význam.
- i) **Sledování rozdílů a srovnávání.** V kvalitativním výzkumu se doporučuje provadět častá srovnání osob, případů, skupin, aktivit, rolí atd. Jednotky, jež se rovnávají, je nutné identifikovat. Také je nutné označit rozdíly, který se považuje za významný.
- j) **Zachycení vztahů.** Důležitým krokem v analýze je zachycení paralelních změn hodnot typické pro kvalitativní výzkum, což odhalování zřetězuje. Proto někdy uměle omezujeme množství sledovaných údajů.
- k) **Hledání vnezeřených faktorů.** Někdy je závislost dvou faktorů zpisována třetím faktorem nebo vztah mezi dvěma jevy je zprostředkována třetím jevem. Tyto vztahy, které popisují v kvantitativní analýze, je nutné uvažovat i v kvalitativní analýze.
- l) **Vytváření logických řetězců.** Jednotlivé izolované události je nutné spojovat do logicky svázaných řetězců událostí. Tomu napomáhá i předeházející faktika.
- m) **Konstrukce příčinných řetězců.** Příčinné zřetězování vychází z logického řetězce, ale všimá si navíc časové následnosti. K vytvoření příčinné svázaných řetězců lze přistupovat buď deduktivně (pomocí nějaké teorie), nebo induktivně. Druhý způsob představuje návrh nových hypotéz.
- n) **Kontrola průkaznosti.** Je důležité najít vysvětlení pro daný jev a zároveň zkoumat, zda neexistují další alternativní vysvětlení. Všechna možná vysvětlení je nutné porovnávat a hodnotit jejich hodnověrnost.
- o) **Hledání negativní evidence.** Cílené vyhledávání případů, které jsou v rozporu s dosud nalezenou evidencí (negativní případy), je jednou z nejdůležitějších taktik kvalitativního výzkumu (analytická indukce, viz s. 236). Nenaizení takových případů neznamená potvrzení teorie, ale zvyšuje její pravděpodobnost.

V případové studii využíváme při analýze mnoho nejrůznějších přístupů. Strategie doporučené Millesem a Hubermanem byly vyvinuty pro analýzu případových litativního výzkumu. Yin (1994) popisuje další prostředky analýzy dat případové studie. Rozlišuje dvě obecné strategie analýzy:

- a) **Opíráme se o teoretická tvrzení.** Ta již od začátku usměřovala celou studii a vedla i k položení specifických výzkumných otázek. Také odpovídala různým konkurujícím teoretickým vysvětlením a jejich vzájemná konfrontace prostřednictvím posuzovaných dat.
- b) **Jde spíše o popis případu.** Předpokládá se, že není k dispozici žádná teorie. Pak hledáme množinu témat a oblastí případů, jež mají vztah k výzkumné otázce a které adekvátně pokrývají celý případ. Tímto způsobem jsme vedeni při organizování, výběru a analýze materiálů.

Yin uvádí jako specifické analytické techniky pro data z případové studie a) porovnání souhlasu dat s konfigurační hodnot nezávislých nebo závislých veličin navrženou na základě teorie; b) vytvoření explanace a c) analýzu časové řady.

8.1.1 Porovnání se zvolenou konfigurační hodnotí

Tento způsob porovnává empiricky získaná data s určeným vzorem, jenž patří k navrženímu typu případu. Pokud výsledková konfigurační souhlasí, výsledek potvrzuje nějaké tvrzení. Vzorové konfigurační odvodíme z teorie, kterou používáme k explanaci daného případu. U popisné studie tento způsob můžeme použít, pokud předem určíme smysluplnou vzorovou konfigurační. Zvíšší se používá srovnání s konfigurační hodnot závisle nebo nezávisle proměnných. Také uvažujeme několik konkurujících vzorových konfigurační.

8.1.2 Vytvoření explanace

Cílem je návrh vysvětlení případu pomocí kauzálních vztahů. Analýza probíhá jako série iterací, držící se principu analytické indukce, kterou objasníme v dalším odstavci (viz s. 236). Nejdříve se navrhnou provizorní vysvětlení studovaného jevu. Pak se porovnají data s navržným vysvětlením. Pokud vysvětlení nefunguje, modifikuje se tak, aby datům vyhovovalo. Vysvětlení se pak srovnává s novými daty a tento iterativní proces pokračuje, dokud to je zapotřebí.

8.1.3 Analýza časové řady

Případová studie často probíhá delší dobu. Chronologicky uspořádaná data lze analyzovat několika způsoby. Například provedeme jednoduché srovnání dat s primární předpokládanou konfigurační hodnotí a s konkurující předpokládanou konfigurační hodnotí.

Chronologii událostí vysvětlujeme obvykle na základě teoretických tvrzení, která poskytnou popis podmínek typu:

- některé události musí vždy předcházet jiným, přičemž obrácené pořadí není možné;
- některé události musí vždy následovat po jiných;
- některé události mohou následovat po jiných po určité specifikované době;
- určité časové intervaly v případové studii jsou charakterizované určitými událostmi, čímž se podstatně liší od jiných časových intervalů.

Pokud sled událostí v případové studii odpovídá původní predikované sekvenci, sekvenci konkurující však nikoli. Lze uvažovat o kauzální propojenosti událostí.

Tento způsob se často používá v biografickém výzkumu, kde se však využívají i jiné způsoby analýzy.

8.1.4 Porovnávání případů

Yin (1994) i Miles a Huberman (1994) zdůrazňují potřebu věnovat se porovnávání jednotlivých případů. Mnohopřípadové studie se týkají několika případů. Například místo jedné dobré školy zkoumáme čtyři školy. Výběr zkoumaných případů může vycházet z teoreticky založeného vzorkování. Každý případ se přitom analyzuje zvlášť sám o sobě. Navazuje srovnání případů. Kvalitativní induktivní studie používá více případů pro navržení určité abstrakce, připravuje obecnou teorii, jež vysvětlí sledované aspekty pro všechny případy při odhlédnutí od jejich detailů. Výzkumník se snaží v jednotlivých případech globálně vidět procesy a jejich produkty a porozumět, jak jsou určeny lokálními kontextuálními podmínkami. Jako pomocnou metodu uvažujeme analytickou indukci popsanou v dalším odstavci. Analyzování dat v mnohopřípadové studii je podobné analýze jediného případu. Rozdíly jsou v perspektivě a organizaci dat. Miles a Huberman navrhli několik metod pro analyzování dat z několika případových studií. Na základní, jednodušší úrovni se používají **netříděné metatabulky**. Jedná se o velkou tabulku zajímavých citací, frází a ilustrací pro uvažované kategorie jeví nebo chování tříděnou dále podle jednotlivých případů. Od této tabulky můžeme přejít k vyšší úrovni analýzy. Může se vytvořit schéma, které bude abstraktnější: údaje např. seřadíme podle času, podle stupně nějaké vlastnosti nebo podle předchozího jevu jako příčný aid. Na ještě více abstraktní úrovni můžeme navrhnout grafická schémata ukazující na vztahy mezi proměnnými.

8.1.5 Analytická indukce

Strategie „analytické indukce“ uvádí do vztahu sber dat a proces vytváření teorie v kvalitativním výzkumu. Jde o postup, který navrhl americký vědec polského původu Florian Znaniecki v roce 1934. Cílem je zvýšit pravděpodobnost nalezení univerzálních a kauzálních vztahů. Znaniecki stavěl analytickou indukci do protikladu k „enumerativní indukci“, jež hledá pouze statistické korelace a nemůže vysvětlit výjimky ze statistických závislostí (srov. Denzin 1989a, s. 165).

Vychází se z předpokladu, že výzkumník má formulovat tvrzení, které platí pro všechny případy (instance) analyzovaného problému. Po počáteční analýze výzkumník navrhuje hypotézu pro vysvětlení dat. Postupně se probírají jednotlivé případy. Pokud je hypotéza porušena daným případem, upraví ji tak, aby případ zahrnuje, nebo se případ vyloučí jako neadekvátní pro danou situaci. Instance, které hypotézu porušují, se nazývají negativní případy. Cílem je použít negativní případy pro zpracování a zjemnění původní hypotézy.

Zaměření pozornosti k negativním případům nutí výzkumníka zjemňovat vznikající názor na vztahy ve zkoumané situaci. Proces analytické indukce by měl dovolit při vytváření teorie provádět dvě úpravy:

- a) modifikaci teorie;
- b) redefinici přijatelných případů, které má teorie zahrnovat.

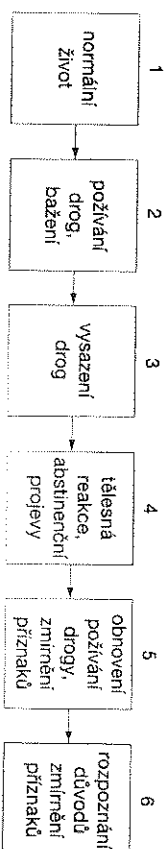
(Oba procesy vedou k vyloučení nebo zahrnutí případů, jež může teorie vysvětlit. Celý proces se neopírá o statistické procedury. Vyvíká se mu však, že nemožňuje definovat postčující podmínky pro objevení vysvětlovaného jevu.

PŘÍKLAD 8.5

Teorie drogové závislosti

Aplikaci metody analytické indukce popsal ve své proslulé kvalitativní studii *Opiat addiction* Lindesmith (1957). Zabýval se problémem vývoje drogové závislosti opiatového typu. Příčinny řetězec, který identifikoval, je znázorněn graficky na obrázku 8.2 (podle Strauss 1994, s. 317). Diagram popisuje několik tvrzení typu jesitě–pak, jež jsou spolu vzájemně provázány. Řetězec končí drogovou závislostí, z níž není úniku. Lindesmith svoji teorii považuje za obecnou, protože z ní nenašel žádnou výjimku v bohatém datovém materiálu, který měl k dispozici.

Obr. 8.2 Diagram vývoje drogové závislosti

Lindesmith interpretuje svůj datový materiál tak, že člověk se nestává drogově závislým pouze tím, že bere drogu, ale jistým procesem, který má jak fyziologický, tak sociálně-psychologický charakter. Drogová závislost nastává pouze tehdy, když při průvodních reakcích na nedostatek drogy subjekt vezme drogu nebo mu je podána a zároveň pozná, že tato droga zmiňuje jeho potíže. Začarovaný kruh pak již nikdy nedokáže prorazit. Tato teorie vysvětluje, proč pacienti, jinž je podáváno morfiem, se na něm nestanou závislí, pokud si skutečnosti užívání morfia nejsou vědomi.

První pracovní hypotéza měla tvar, že jedinci, kteří nevědí, že berou drogu, se nestanou závislí a ti, kteří berou jim známou drogu tak dlouho, že začnou pociťovat symptomy jejího nedostatku, se stanou na droze závislí. Negativní příklady však prokázaly, že tato hypotéza neplatí. V tomto případě se neusilovalo o verifikaci původní hypotézy, ale v datovém

materiálu se systematicky hledaly protipříklady (negativní příklady), které by vedly k revizi původní teorie. Při výzkumu Lindesmith zamítl statistický přístup, protože hledal teorii, která by měla deterministický charakter. Taková teorie se skutečně nakonec našla. Lindesmith využil koncepty G. H. Meada o sebereflexi a sebekonceptu. Také popisuje ostání teorie o závislosti a důvody, proč jsou chybné nebo nedostatečné. Jejich chyby dokumentuje na svém datovém materiálu.

Bromley (1986) věřil analytickou indukcí do schématu, které lze uplatnit při zpracování případové studie. Klade důraz na průkazná data a argumentaci. Jeho doporučení se mohou využít i v jiných souvislostech, např. při analýze dokumentů. Schéma je podobné postupům, které se používají při řešení soudních sporů. Teorie u Bromleye znamená bezespornou argumentační síť určenou pro řešení nějakého problému.

Procedurální kroky zpracování případové studie podle Bromleye:

1. Určete pokud možno jasně počáteční problém.
2. Shromážděte informace s cílem vyjasnit, v jakém kontextu je nutné problému rozumět.
3. Navrhněte počáteční vysvětlení a řešení problému.
4. Využijte tohoto vysvětlení pro hledání dalších dat. Pokud jsou nalezená data v rozporu, zpracujte alternativní vysvětlení.
5. Pokračujte v hledání dostatečné informace, abyste mohli pokud možno vyložit všechna souperičtí vysvětlení s tím, že konečné vysvětlení vyhoví všem informacím a se žádou nebo v rozporu. Evidence může být přímá nebo nepřímá, ale musí být přijatelná, relevantní a získaná z důvěryhodného zdroje.
6. Podrobně přezkoušejte zdroje evidence a samu evidenci, abyste odhalili nepřesnosti a nekonzistence.
7. Posuďte kriticky vnitřní koherenci, logiku a vnější validitu sítě argumentů, které představují definici problému a jeho řešení.
8. Vyberte nejpravděpodobnější interpretaci kompatibilní s daty.
9. Formulace vysvětlení obvykle vede také k návrhu nějaké akce.
10. Připravte zprávu o řešení problému.

8.2 Analýza dat v etnografické studii

Základním cílem etnografického výzkumu je poznat málo známé chování a kulturu nějaké sociální skupiny jedinců. Proto je tento přístup typicky exploratorní a popisný. Při analýze etnografických dat nepostupujeme podle přesně daného algoritmu. Abychom adekvátně vyhodnotili bohatost etnografických dat, induk-

tivně analyzujeme data a připravujeme etnografickou narativní zprávu (Wolcott 1989).

Etnografické studie využívají při analýze přístupy, které jsme poznali v předchozí kapitole o analýze dat z případové studie. Uplatňují se i iterativní přístupy vyvíjené teorie, o níž bude řeč v další kapitole. Při vývoji a ověřování hypotéz využíváme analytickou indukcii. Robson (2004) dovozuje, že v etnografickém výzkumu můžeme vycházet z pozice subtitního realismu. Předpokládáme přitom, že nalezené koncepty a kategorie mají reálný status, usilujeme o identifikaci mechanismů a struktur i podmínek, za kterých se projevují. Podle tohoto pohledu můžeme v etnografické studii testovat také kauzální vztahy. Robson upozorňuje na tři základní činnosti, které se v analýze etnografických dat uplatňují:

Myšlení. Musíme zpracovat množství komplexních informací a dát jim smysl. Naše myšlenky zachycujeme pomocí poznámek a propojujeme je s příslušnými daty z terénu.

Vynvětření kategorií. Abychom data organizačně pochopili, musíme použít nějaký systém kategorií. Také se snažíme vyvíjet typologie jevů.

Progressivní zaměření. Jak analýza a sběr dat pokračují, navrhují se a upřesňují výzkumné otázky. Proces analýzy se stává stále více zaměřen na vybrané aspekty sledované kultury. Postupně přecházíme od popisu k procesu interpretace.

V etnografickém výzkumu mnohdy pracujeme s velkými objemy písemných dokumentů různého původu. Jejich analýza přispívá k triangulaci výsledků získaných pomocí pozorování a rozhovorů. Některá data mají kvantitativní charakter a lze je analyzovat statisticky.

Wolcott doporučuje při zpracování etnografických dat provést tři operace: vyvážit popis kultury studované skupiny, provádíme analýzu témat zkomponované skupiny a interpretujeme jednotlivé významy v datech. Systematická analýza začíná čtením terénních poznámek. Účelem tohoto čtení je nalézt podporu pro hypotézy a témata navržená během pobytu v terénu nebo navrhnout nově hypotézy. Své myšlenky se snažíme fixovat pomocí nových poznámek, které propojujeme způsobem identifikovat a extrahovat témata. Provádíme kódování dat. Snažíme se tímto způsobem identifikovat a extrahovat témata. Odhalujeme nápadné konfigurace jazykových projevů nebo chování lidí ve skupině. Rozhodujeme se, zda provedeme důslednou strukturovanější obsahovou analýzu nebo se spokojíme na narativní dokumentaci témat a způsobů chování.

Kategorizační schéma pro kódování může pocházet z předchozích výzkumů. Častěji se snažíme vyvinout teorii pro objasnění pozorovaných fenoménů tvorbou zcela nových kategorií a hledáním vztahů mezi nimi. Používáme při tom techniku „nepřetržitého porovnávání“ – bereme každý segment dat a sledujeme jeho relevanci k dosud navřeným kategoriím. Zároveň se segment porovnává s jinými segmenty o podobných vlastnostech (přřazenými ke stejným katego-

